

STRICKLAND-PAJTÓK ÁGNES

A POSZTKOLONIÁLIS OLVASAT ÚJRAÍRÁSA
ZADIE SMITH *NW* CÍMŰ REGÉNYÉNEK MAGYAR
FORDÍTÁSÁBAN

Zadie Smith a kortárs brit próza egyik legelismertebb és legkülönlegesebb alkotója. Szokatlansága elsősorban szövegeinek perspektívájában ragadható meg: narratíváinak elbeszélője rendszerint nem a többségi társadalom felől mutatja be a történeteket, hanem saját szubkultúrájának, a városi feketék értelmezéshorizontja felől.

Az író szövegeire jellemző kulturális kettősség, a magas kultúra és a populáris kultúra egymás mellé helyezése és párhuzamos megélése saját élményből is fakad: London külvárosából, jamaikai munkáscsaládból származik, ám a középiskola befejezése után ösztöndíjat nyer a Cambridge-i Egyetemre, ahol angol irodalmat hallgat. Az irodalmi siker hamar, huszonöt évesen megérkezik számára a *White Teeth* című regénnyel, s karrierje azóta is töretlen: számtalan irodalmi díj tulajdonosa, többször (2006-ban és 2007-ben) volt Booker-díj jelölt, oktatóként először az amerikai Columbia Egyetemen, majd a New York Universityn tanít. Eddig öt regénye jelent meg.

Az életút rövid áttekintéséből is látható, hogy a származás és a hovatartozás dichotómiája, mely oly sokszor Zadie Smith szövegeinek mozgatórugója, esetében nem csupán fikció, hanem valódi tapasztalat.

Csakúgy, mint eddigi regényeiben, a *NW*-ben is a kevésbé befolyásos (subaltern) társadalmi csoportokat állítja története fókuszába. Fordításkritikámban azt vizsgálom, hogy e csoportok sajátos verbális stílusát hogyan tudja megragadni és visszaadni a magyar fordító, valamint hogy képes-e olyan beszédmódot találni vagy esetleg alkotni, melyen keresztül a magyar társadalomban nem létező szubkultúrákat hitelesen tud ábrázolni és megszólaltatni.

A fordítónak elsősorban a nyugat-londoni multikulturális világ nyelvi megjelenése miatt van nehéz dolga. A különböző (pl. indiai, algériai-francia, jamaikai, nigériai) nemzetiségek a szövegben nyelviileg is elkülönülnek egymástól, máshogy fejezik ki magukat, más kiejtéssel beszélnek. S itt a verbális megformálás nem csupán szokatlan kifejezőmódok sora: minden megnyilvánulás mélyebb, kulturális gyökerű különbségekről,

jellemzőkről árulkodik. A fordításkor tehát elengedhetetlen az eredeti szöveg értelmezése, s az a fordítástudományi axióma is felértékelődik, hogy a fordítás ne szó szerinti, hanem értelemtükröző, sőt, kultúrák közötti fordítás legyen.

S így el is érkezünk a posztkolonialitáshoz, hiszen a kultúrák közötti fordítás ennek az irányzatnak az egyik központi gondolata. A posztkolonialis tanulmányok egyik szülőatyja, Homi K Bhabha fogalmazta meg, hogy a „kultúra nem eredeti forrás, hanem nemzeti identitások érdekeredője, és egyéni értelmezések, félreolvasások (azaz fordítások) másodlagos produktuma”. (Szamosi 1996: 426.) Szerinte

a kultúra mint fennmaradási stratégia egyszerre transznacionális (nemzetek közötti) és translacionális (fordítási). Transznacionális, mert a kortárs posztkolonialis diszkurzusok a kulturális kiszakítottság egyedi történelmeiben gyökereznek, [...] Annyiban pedig translacionális, amennyiben a kiszakítottság helyi történelmei [...] a kultúra jelölésmódjának a kérdését vagy azt, hogy a kultúra szóval mit jelölünk, a maga komplexitásában kívánják láttatni. (Bhabha 1996: 485)

Ez a definíció a fordító feladatát is kijelöli: a nemzeti kultúrába ágyazott önkéntelen értelmezéseket fel kell tudnia ismerni, hiszen csak így van esélye arra, hogy az adott szöveg egészét úgy át tudja ültetni a célnyelv világába, hogy a konkrét mondanivalón kívül a kulturális kontextus és jellemzők is (legalább részben) megmaradjanak, s értelmezhetők legyenek.

Ehhez elengedhetetlen a nyelvjárások felismerése s a fordító ezzel kapcsolatos állásfoglalása. Dialektus vagy különleges nyelvi nyelvváltozat esetében alapvetően két lehetőség áll a fordító előtt: a nyelvjárást vagy nyelvjárással fordítja, s próbál a magyar nyelvben az angol eredetihez hasonló regisztert találni, vagy (ennek hiányában) figyelmen kívül hagyja a dialektust, és semleges nyelvet használ.

Nézzük most tehát, hogy elemzett szövegünkben a fordító hogyan birkózik meg a különböző társadalmi csoportok jellemző nyelvváltozatának visszaadásával, milyen stratégiákat választ!

A regény rögtön konfliktussal indul: a főhőshöz az ír származású Leah-hoz egy jobb sorsra érdemes indiai származású nő csönget be segítségért:

PLEASE – oh my God help me – please Miss, I live here – I live just here, please God. (Smith)

KÉREM... jaj istenem, segítsen... kérem, kisasszony, én itt lakok... itt lakok nem messze, kérem az úr szent nevére... (Pék 13)

A fordító itt az indiai szubkultúra nyelvi sajátosságait a roma beszédmódot idéző megszólalással helyettesíti, s egyben jelöli a magyar olvasó számára a beszélő társadalmi helyzetét is.

Azzal együtt, hogy mindkét szövegben meglehetősen sztereotipizált a beszédmód, úgy érezzük, Pék Zoltán lépést tud tartani az eredeti szöveg kulturális sokszínűségével. Talál egy olyan regisztert, amelyen a magyar szöveg meglehetősen természetességgel szólal meg, az angol-indiai megszólalásokat roma beszédmóddá honosítja, s így érzékelteti a korlátozott kód használatát:

I got three kids that is home alone innit – I have to get hospital – what they talking about car for? I ain't got no car! I'm saying help me – no one did a fucking thing to help me. (Smith)

Három gyerekem van otthon egyedül...és be kell mennem a kórházba...és milyen kocsiról hadoválnak? Nincs is kocsim! Mondom, segítsenek, és senki a kurva kisujját se mozdíccsa. (Pék 15)

Az angolhoz hasonlóan a magyarban is megjelennek a szubsztenderd nyelvi jelenségek lenyomatai, mind a szavak szintjén (*hadoválnak*), mind az írásban jelzett kiejtés szintjén (*otthon, mozdíccsa*). A mondatszerkesztésben jelentkező dialektust viszont a fordító nem tudja visszaadni, a célnyelv szintaxisa így nagyjából szabályosnak mondható.

Fordítási szempontból figyelmet érdemel Leah karibi-algériai származású francia férje is, aki plasztikusan, a tanult szabályok mentén használja a nyelvet. Számára az angol nyelv elsajátítása egyelő a sikerrel, az új életben, a választott hazában való boldogulással. Michel a nem anyanyelvi beszélő túlélési technikájára támaszkodik, megtanult sémák, szerkezetek építőköveiből rakja össze beszédét, melyet így leplez le a szerző:

Michel exercising his little store of hard-won colloquialisms, treasure of any migrant: at the end of the day, know what I mean, and if that wasn't enough, and I says to him, and I was like, that's a good one, I'll have to remember that one. (Smith)

Michel a nehezen megtanult szólásait süti el, minden bevándorló kincsét: lényeg a lényeg, tudod, hogy értem, és ha az még nem lenne elég, mondom neki, és erre én, ez jó volt, ezt megjegyzem. (Pék 26)

A próbálkozás ellenére Michel még nem ura a nyelvnek, hibákat vét. Kiejtésit, melyet a Pék Zoltán találóan fordít: a forrásnyelvi „nussing” a célszövegben „phóbálkoszunk” (Pék 28) lesz. A francia beszélő lexikai hibáit és azoknak fordítási nehézségeit a következő példa érzékletesen foglalja össze:

The bottom line is like this: I was never just OK to sit on my laurens and take my charity. (...)

– Laurels.

– What?

– Laurels. And you rest on them, you don't sit on them. You sit on your arse. (Smith)

A lényeg a lényeg: nekem sose volt elég pihenni bíborjaimon, és elfogadni a könyöradományt. (...)

– Babérjaimon.

– Mi?

– Babérjaimon. És ülni, nem pihenni. A fenekeden ülsz. (Pék 38)

Az idiómák világa az a szélsőségesen kultúraspecifikus terület, ahol a számítógépes fordítóprogramok is rendre megbuknak, hiszen a kép által elrejtett jelentés megfejtéséhez jóval mélyebbre kell ásni az adott kifejezés szavainak ismereténél. Ha a valós értelem föltárult, az idiómát a legjobb egy értelemben legközelebb álló célnyelvi szólással helyettesíteni.

A fentebb idézett példában a fordítónak ez kis híján sikerül is. Ráadásul úgy tűnik, szerencséje is van, hiszen az eredeti idiómának egy változata él a magyar nyelvben is. Ám, amit először könnyebbségnek vélünk, végül az lesz a fordító veszte: belebonyolódik a szándékosan hibás és a helyes változatok kiazmusába. A *lauren-laurel* szójátékot még sikerül frappánsan visszaadni a *bíbor-babér* szópárral. Ám a szólás másik része már kevésbé sikerült. A forrás- és célnyelvi kifejezést az ige különbözteti meg. *Rest on one's laurels* és Ül a babérján. A szövegben a nem anyanyelvi beszélő hibát vét, rossz igét (*sit*) használ. Mivel a magyarban éppen ez a helyes, a fordító megcseréli a szavakat, és a *pihen* lesz a magyarban a hibás változat. Ez megfelelő stratégiának is bizonyulhatna, ám a mondat végére Pék Zoltán összezavarodik, hiszen neki a *pihen a babéron* hibás kifejezést kellene kifiguráznia, helyette viszont szó szerint fordítja az angol eredetit.

Ennek ellenére a szólás és a fordítás összevetése mindenképp azt sejteti, hogy a figuratív nyelv tekinthető a különböző társadalmak különböző kollektív tapasztalatai lenyomatának.

Az *NW* London egy meghatározott szegletét bemutató világában az eddig látott karakterek mind vendégek, bevándorlók voltak. Felix, a fiatal fekete ambiciózus autószerelő lesz az, akinek a története és beszédmódja a helyi hangot szólaltatja meg.

Az ő kifejezésmódja alapvetően sztenderdhez közeli, ezért is van, hogy gyakran fehérnek gondolják, akik csak telefonon hallják a hangját. Ám a külvárosi fekete szubkultúra jegyei ennek ellenére egyértelműen fellelhetők megnyilvánulásaiban, s döntik a magyar fordítót kétvállra. Bényei Tamás egy másik Zadie Smith-regényről írott recenziójában egyenesen reménytelen vállalkozásnak, az angolból fordítók ösellenségének nevezi a fekete beszélt nyelvváltozatok sokféleségének visszaadását. (Bényei 2009: 255)

Ezt a fordítási gordiuszi csomót a kettős tagadás jelenségével lehet remekül ábrázolni és megérteni. Ilyenek a „Can't see no ashtray” vagy a „Don't get in no trouble” kiragadott példái. A magyar nyelv itt nem tud megbirkózni a dialektussal, s így a célnyelvi megszólalások semlegessé válnak: „Nem látok hamutartót” (Pék 154) és „Ne kerülj bajba” (113). A fordító tehát nem talál olyan lehetőséget, mely visszaadná az eredeti szöveg jellemzőit, sztenderdtől eltérő, köznyelvben mégis elfogadható változatát. Ez – Bényei Tamással egyetértve – egyrésztől érthető. Másrésztől azonban a veszteség érzésétől mégsem olyan könnyű megszabadulni. És itt nem a különös szintaktikai szerkezetről való lemondás kelt hiányérzetet, sokkal inkább a járulékos, kulturális ismeretek elvesztése. Hiszen itt – és általában is – a kettős tagadás nem is annyira nyelvi jel, mint inkább a társadalmi osztállyal kapcsolatos információ hordozója.

A színek érzékelése és az azokhoz kapcsolódó konnotációk is lehetnek társadalmi relevanciák hordozói. Ugyanannak a szónak az eltérőképpen való értelmezése is bizonyíthatja az érzékelés interpretációjának kultúrafüggőségét:

If you go past ask Ricky – you know which one I'm talking about? Little light-skin boy with the twists. (Smith)

Ha arra jársz, kérdezd meg Rickyt... tudod, kiről beszélek? Alacsony, világos bőrű fiú, be van fonva a haja. (Pék 112)

Az angolban a *light-skin* a beszélőhöz képest világosabb bőrt jelent, tehát világosbarna (félvér) értelemmel bír. A magyarban viszont a világos bőrszín inkább a fehérrel asszociálódik.

A színhez társított érték is függ a nyelvtől. Ennek az *NW*-ben a „white boys” szókapcsolatban és ennek fordításában érhető tetten. Míg a magyarban a fehér fiúk szókapcsolat semleges, vagy inkább pozitív konnotációval bír, addig az angolban a *white boy* kifejezetten pejoratív. Ám a fordításban ez is visszaadhatatlan. Nem lévén a fehérnek lexikálisan azonos, stílusát tekintve elítélő, lebecsülő változata.

A következő – még mindig Felix történetéből származó – példában az érhető tetten, mikor egy nyelvben egy szó hiánya lehet a percepció gátja. A két beszélő egy játékfigura hajának színéről vitáznak:

Shut up about ginger – she’s red. (Smith)

Még hogy vörössesszőke. Ő vörös. (Pék 111)

A magyarban a *gingerre* nincs pontos megfelelő, csupán egy összetett szóval lehet kifejezni. Így azonban az egyébként is triviális vita, hogy a babának *red* vagy *ginger* színű a haja még banálisabbá válik a magyarban, mert itt már az a kérdés, hogy ’vörös’ vagy ’vörössesszőke’.

Az utolsó példasor szintén Felix történetének egy emblematisz részé. Elsősorban azért, mert az itt megismerhető szereplő, Annie megszólalásai remekül ellensúlyozzák a fiú beszédmódját.

Annie, a művészi ambíciókat dédelgető alkohol- és drogfüggő arisztokrata, akinek választékos, ám társadalmi konvenciókat felrúgó szavait érzékletesen ragadja meg a fordító. A nő szavainak gördülékeny fordítása azt a feltevést erősíti, hogy a szöveg átültetése természetesebb, amit adott a célnyelvben is korreláló kulturális közeg és az ezt megjelenítő nyelv is mutat. Például, mikor a fiú az élet hiábavalóságát és végességét taglaló nézeteit vonja kérdőre, Annie így reagál:

‘Mine, Nietzsche’s, Sartre’s, a lot of people. Felix, darling, I appreciate you coming here for this “serious talk” and sharing your thoughts about God, but I’m quite bored of talking now and personally I’d really like to know: are we going to fuck today or not?’ (Smith)

– Az enyém, Nietzscheé, Satre-é, sok emberé. Felix, drágám, értékelem, hogy idejöttél erre komoly beszélgetésre, és hogy megosztod velem a gondolataidat Istenről, de már unom ezt a beszélgetést, és igazából azt szeretném tudni, hogy dugunk vagy nem dugunk. (Pék 172)

A vulgaritás és az intellektus, a provokatív tartalom és a kifinomult forma keveredése jól jellemzi a nőt: a kivételezettséget és az ez ellen való lázadást, a lehetőségekről való lemondást. S azt is láttatja, hogy a kultúra mély rétegeinek birtoklása mennyire inherens része az egyén személyiségének. Annie arisztokrata származása nyelvében önkéntelenül is kifejeződik, hiszen a nő még romjaiban is ösztönösen jól megformált, hosszú összetett mondatokban nyilvánul meg. Ez a verbalitásbeli otthonosság jelenik meg a következő epizódban is:

‘She just got promoted,’ said Felix proudly. ‘She’s like the top waitress, what do you call that again? She doesn’t do the tables no more. What do you call that?’
‘Maitre d’ (Smith)

– Grace-t most léptették elő – monda Felix büszkén. – Ő a vezető pincérnő, vagy hogy nevezik. Már nem kell az asztalokkal foglalkoznia. Hogy nevezik?
– Főpincér. (Pék 169)

Az angol változatban a francia szóra tevődik a hangsúly, az idegen szó ismerete még inkább rávilágít Felix és Annie eltérő társadalmi pozíciójára. Reménytelen helyzete ellenére a fehér előkelő származású nő az, aki ismeri, tudja és érti a szavakat, akinek a kifejező beszéd a hatalma. A célszövegben ez az intellektuális ellentét kevésbé látványos, hiszen itt a *főpincér* lesz az ismeretlen szó, mely inkább pillanatnyi kihagyásnak, mint a verbalitás különböző szintjei birtoklásának válik jelölőjévé, s nem annyira annak az eredeti szövegben tetten érhető jelenségnek, hogy az alárendelt, ha meg is tud szólalni, azt csak az elit „tudatának hangján” képes megtenni. (Spivak 1996: 465.) A verbális hatalom gyakorlásának sorába illik utolsó példám, a következő dialógus is:

‘I’m talking about what are your goals? What do you want for your life to be like?’
‘What do I want for my life to be like? I’m sorry, grammatically I’m finding that question extremely peculiar.’ (Smith)

– Azt kérdeztem, hogy mik a céljaid. Milyen életet akarsz magadnak?
– Milyen életet akarok magamnak? Sajnálom, de nyelvtanilag nagyon sajtós ez a mondat. (Pék 170)

Az angol eredetiben a kurzívval kiemelt mondat szerkezete valóban nem hat természetesnek, így érthető Annie kifogása. A magyarban azonban Felix mondata már helyesen jelenik meg, így értelmét veszti a kritikus megjegyzés.

Annie technikája természetesen a posztkolonialitás elmélete felől is figyelmet érdemel. A beszéd a kiváltságos, a fehér nő mentsvára: a kellemetlen kérdés elől a szintaxis elemzésével tér ki, a másik fél bárdolatlanságára irányítva a figyelmet a saját kudarcával való szembenézés helyett. Igazolódik tehát a posztkolonializmus azon tétele is, hogy a „kommunikáció nem egyenlők, hanem egyenlőtlenek között folyik, ahol az egyik fél rákényszeríti nyelvi hatalmát (is) a másikra”. (Szamosi 1996: 421)

Összefoglalva, az elemzett Zadie Smith-szöveg újraolvasásának és a magyar fordítás kritikájának talán az a leglényegesebb, általános hozadéka, hogy rajta keresztül megmutatkozik, hogy a gyakorlatban egy konkrét szöveg olvasatakor hogyan realizálódik a posztkolonializmus azon elmélete, mely az interpretációban „az esztétikum helyett a közvetlen, földrajzilag és történelmileg meghatározott térbeli és időbeli tapasztalat elsődlegességét hangsúlyozza”. (Szamosi 1996: 423) S annak láttatása, hogy ez a különös hermeneutikai folyamat hogyan teremti és tartja fenn a szövegeket. (Szamosi 1996: 423.)

E gondolatmenet mentén továbbhaladva, s ezt azzal a gadameri gondolattal ötvözve, miszerint a „fordításban a dolog képes olyan oldaláról megmutatkozni, ahogy eddig nem tűnt fel” (Lengyel 2013: 149), az körvonalazódik, hogy a kultúrák közötti fordítás során és a kultúra interpretálásakor létrejövő automatizmusok tudatossá tétele a gondolkodás, vagyis az új értelmezés lehetősége előtt nyitja meg az utat, s azt is láthatóvá teszi, hogy csakúgy, mint a értelmezés dinamizmusában, úgy a fordításban sem annyira egy végső válasz a lehetséges cél, mint inkább a lehetséges válaszok közötti termékeny dialógus.

Források

Smith, Zadie 2012. *NW*. London: Penguin Books, Kindle Edition

Smith, Zadie 2017. *NW*. Ford. Pék Zoltán. Budapest: Európa Kiadó.

Irodalom

- Bényei Tamás, 2009. A jó élet. *Árgus* 20/1-2: 250–255.
- Bhabha, H. K. 1996. A posztkoloniális és a posztmodern, *Helikon* 42/4: 487–488. (Ford. Szamosi Gertrúd)
- Lengyel Zsuzsanna Mariann 2013. A „fordítás” mint hermeneutikai feladat – Gadamer és Heidegger. In Fehér M. István et al.: „Szót érteni egymással.” *Hermeneutika, tudományok, dialógus*. Budapest: L’Harmattan Kiadó. 132–159.
- Spivak, G. Ch. 1996. Szóra bírható-e az alárendelt? *Helikon* 42/4: 450–483. (Ford. Mánfai Alice és Tarnay László.)
- Szamosi Gertúd 1996. A posztkolonialitás, *Helikon*, 42/4: 415–429.